

ILLYÉS GYULA

HAMAR MEGŐSZÜLÖK

Hamar megőszülök. Neked egy szál fehér sincs
fiatal nyers hajadban.
De érték milyen az, ami mert nincs, azért kincs?
Gyorsabban én haladtam

Énrám már hó esik. Én már magasban járok,
ahol madár se szólal.
Délszaki, lombja-sok síkság a te világod.
Termékeny folyamokkal —

Én tudom mi a tél. És ládd a hóban házat
csinálok, menedéket.
Hogy mire felkerülsz — — — — —
mehessek majd elébed —

KÁNTOR LAJOS

BELSŐ FELSZÓLÍTÁS

Illyés Gyulát 70. születésnapján méltóképpen köszönteni hasonló szellemi magaslatról lehetne, mint amit a magyar és jóideje már az európai irodalomban a vendégfogadó budai ház jelent, fent az Istenhegyi úton, vagy a Balaton fölé magasodó, tihanyi nyári lak; mindkettőben egyformán otthonosak a népélet lassan feledésbe merülő tárgyi emlékei s az ide özönlő, magyarul vagy világnyelveken írott legújabb, legmodernebb irodalmi alkotások, könyvek, folyóiratok. Szerzőnket ismerve, a magasrangú üdvözlő szónál mégis többet mondhat neki a köznapi tett vagy akár „egy harcos jónapot”. Hiszen Illyés sosem volt az elvont esztétikum propagálója, ifjúkorában az írói dicsőséget teljesen megvető névtelenségbe burkolózva vállalta a forradalom szolgálatát (épp mostanában fedezi fel az irodalomtörténet ezeket a mozgalmi elkötelezettségű verseket), s ma, amikor neve tekintélyt, erőt asszociál, újra (még mindig!) „az irodalmi művek irodalmon kívüli föladataira” hívja föl nagyszámú olvasója figyelmét. Nem árt ismét leírni: negyven évvel ezelőtt Gaál Gábor ennek az elkötelezett költőnek nyitotta meg először a *Korunk* hasábjait, hogy — József Attilával együtt — versben szóljon egy eljövendő szocializmus várományosaihoz, s évtizedek múltán a *Korunk*-hűség is kötelez minket odafigyelni Illyés Gyula szavára, tudomásul véve természetesen világ és mű változásait az emberöltőnyi időszakban.

Ezeket a változásokat, jellegüket, okaikat, társadalmi-esztétikai magyarázataikat a munkához látott irodalomtörténészek, monográfusok bizonyára pontosan kö-

rül fogják írni (egyiküknek, Fodor Ilonának készül munkájából közlünk itt egy részletet), s hovatovább kialakul az irodalomtörténeti ítélet az életmű egészéről, a XX. századi magyar irodalmat előrelendítő, inspiráló halhatatlan művekről és az időleges megtorpanásokról, a gyengébb pillanatokról. Megméretnek Illyés Gyula alkotói pályájának egyes szakaszai, s elkerülhetetlen lesz a műfaji viszonyítás, a költő vagy a prózaíró, a drámaszerző vagy az esszéista előtérbe állítása, a részek érték-arányítása az öntörvényű világon belül. De számunkra e tudományos feladatoknál — örvendetesen — fontosabb a kortársi jelenvalóságból adódó: az ilylyési életmű ugyanis korántsem lezárt, sőt épp az utóbbi években mind etikai, mind esztétikai tekintetben olyan kiteljesedést példáz, olyan meglepetéseket teremt, melyeknek megfejtése, tudatosítása nem egy lényegében befejezett pálya vagy irodalomtörténeti korszak jobb ismeretéhez tartozik, hanem a legidősebb jelenhez. Ebben a vonatkozásban a nagy pályatárs és barát, Déry Tibor „szomszédhegyi“ műveivel rimel Illyés öregkori munkássága, de a nemrég eltávozottak, Lukács György, Veres Péter fiatalokat megszégyenítő világ-figyelése, világ-magyarázata tovább tágitja e gondolatkört a XX. század végi alkotó öregségről.

Bár, ha nem a naptári évekhez igazodunk, tiszteletlenség, de értelmetlenség is Illyés öregségéről beszélnünk (még ha ő mindegyre beszél is róla). Amióta, mintegy két évtizede, „pesszimista versei“-t megírta, életkori pesszimizmusára a korábbi csúcsokkal méretkező verskötetekkel, regénnyel, drámai művekkel, útirajzokkal, esszékkel cáfolt rá; a *Sarjűrendek* s a *Kézfogások*, a *Puszták népe* és az *Ebéd a kastélyban*, a *Fáklyaláng* és a *Kegyenc*, az *Oroszország* s az újabb nyugat-európai feljegyzések egy rendkívül sokoldalú egyéniség pályájának egyaránt messze világító útjelzői — róluk már tudomást vett az irodalomtörténet. De amihez nemcsak a távlat, hanem a fizikai idő is hiányzott: az életmű-sorozattal párhuzamosan megjelenő új Illyés-kötetekkel még a kritikusok birkoznak.

Egy magatartás kikristályosodását tanulmányozhatjuk ezekben a legújabb Illyés-könyvekben, egyfajta költői józanságot — amelytől egyesek ugyan elvitatnák a „költői“ jelzôt, hiszen ôk a „költést“ a kirobbanó ihlettel, a lírai lávaömléssel azonosítják, de amelynek szépsége, rendkívüli ereje épp most (valójában már a *Puszták népe* óta) tárul fel. Illyés Gyula valóban nem rejtélyes és nem is rejtôzködô költô — nem riad vissza az önleplezéstôl sem. Az *Abbahagyott versek* (1971) ilyen önleplezésnek tekinthetô, szabad bepillantásnak a mûhelybe, a „gyártási titkok“ felfedésének. Félig-kész versek, vers-csírák, rím-ötletek, gondolatmagvak — ragyogó villanások és elvetélt próbálkozások — gyôznek meg róla, hogy Illyés valóban komolyan gondolja: „Mint minden téren, a költészetben is végtelenül ártalmas és éppannyira ellenszenves az a szakmai gôg (és gyávaság), amely a mûhelytitkokat ôrzi. Sôt gyártja, a mûvek fogantatását, keletkezését izgalmas homályba, valósággal papi rejtelembe burkolván. Holott épp a leleplezés volna izgalmas, mert valóban van ott homály, kibontandó rejtelem.“

Illyés Gyula józansága és demokratizmusa egy törôl fakad, nem választhatók el közéleti és esztétikai összetevôi. „Magányban nôttem fel, pusztán — olvassuk az *Abbahagyott versek* bevezetôjében —, kérdés nélkül vajmi kevés-szer beszéltem, ezt eléggé belém nevelték. Írni viszont csakis önként, csakis belsô felszólításra tudtam. Természetem hallgatagságának lehet köze ahhoz, hogy ilyen belsô felszólítást rengeteget kaptam.“ Nos, ezek a belsô felszólítások jórészt a külsôk visszhangjai: egy nagyobb közösség gondjaira keresik a megoldást. „Hol s miképp észlelhetô a szellemi — s a mûvészeti — élet érintkezése a valóságos, a köznapi étellel; hogyan hat az egyik a másikra?“ Újabb idézetünk

már egy másik Illyés-kötetből való, abból, amely közvetlenebbül, kevesebb áttétellel kutatja „a közösségi élet hajszályököreit“. De a magatartást s a módszert ismét egyszerre figyelhetjük: „A hajszályökök a gondolat tapogatózását akarták érzékeltetni.“ Mert Illyés sosem kész ítélettel, előre gyártott gondolati elemekkel közeledik a jelenségekhez — nem áttolja a *gondolat tapogatózását* elének tární —, innen műveinek magával ragadó intellektualizmusa, meggyőző ereje. Nem zárkózik el a tényektől, az amszterdami kikötő szex-negyedének meglepetéseiről éppolyan „fennköltén lírai“, ám bensőséges hangon tud beszámolni, egyetemes kérdésekre tapintva rá, mint ahogy az albigensek földjén járva mai közügyekkel szembesíti olvasóját. Mai alkotásaiban talán a legvonzóbb sajátság, hogy a nemes pártosz és a kritikai távolságteremtő ironia nem zárják ki egymást. A *Tiszták* veretes történelmi tragédiáját a *Bölcsek a fán* követte, a XIII. századi nemesen elbukók után a menedzser-filozófia ellentmondásait varázsolta játékos kedvvel a színpadra.

Ebben a felelősségtől áthatott, tág látókörben van Illyés Gyula kiegyenlíthetetlen ereje. A józanság költője, az esztétikai demokratizmus harcosa legutóbbi esszé- és cikk-gyűjteményét egy irodalomtörténeti súlyú, korai Déry-méltatással nyitja, ezt követi a kötetben 1940-es kiállása 60 internált magyar „spanyolos“ érdekében, majd „a felelőség tudatában“ írt, megfontolt védőbeszéd Szabó Lőrinc, Németh László mellett, 1945 nyarán. Elfogulatlansága az emberi és művészeti értékek megbecsülésében változatlanul intő példa. A magyar és világirodalom viszonyáról Lukács Györggyel vitázva (egyenrangú vitafélként, vagyis a lehető legőszintebben becsülték egymást!) fejtette ki Illyés Gyula: „Szerintem nem provinciális az az író, aki a maga provinciájának a kérdéseit merészen fölfedi; sőt éppenséggel az lesz világirodalmi szerző, aki ilyen helyi lelkiületet, provinciális anyagot világirodalmi rangon tud ábrázolni.“

Illyés Gyula ilyen világirodalmi szerző.

FODOR ILONA

ADY VARÁZSKÖRÉBEN

„Nagy kort szült a világnak az évszázad. De az óriás pillanat épp apró fajzat ölébe esett [...]

Goethe írta ezt a díszítont, tanuld meg, Kelemen betéve; még szükséged lesz rá: a te nagy korszakodra is érvényes, minden korszakra érvényes. És mindre rápirít, már azáltal, hogy Goethe írta. Ha még ő is kicsinynek érezte magát!

Én már a te életkorodban ismételttem: ösztökéltem, azaz sértegettem magam ezzel a két sorral. Még csipősebbnek, keserűbbnek szerettem volna. Akaratlanul is nyilván ezért hegyeztem még élesebbre diákkori fordításomban.“

A *Pesti Napló*ban a harmincas évek végén közölt intelmeiből valók e sorok. Illyés Gyula — történelmi pillanat és nemzedék szembesítésével voltaképp azt kutatja, mi által lesz *nagy* egy-egy korszak. És mert egy-egy történelmi pillanat